

Görsel Nesnelerin Çözümlemesinde Göstergebilimsel Yöntem

Nedret Öztokat

Istanbul Üniversitesi

I. Tasarıdan Öğretiye Göstergebilim

Dil dizgesi ve dilsel gösterge üzerine Saussure'un gözlemleri son çözümlemede geniş bir göstergebilim kuramını öngörmüştür. Buna göre insana ilişkin temel olgulardan dil öteki dizgelerle birlikte göstergebilime bağlanır: "Dil, kavramları belirtilen bir göstergeler dizgesidir. Onun için de, yazıyla, sağır-dilsiz abecesiyle, simgesel nitelikli kutsal törenlerle, incelik belirtisi sayılan davranış biçimleriyle, askerlerin belirtkeleriyle, vb. karşılaştırılabilir. Yalnız dil bu dizgelerin en önemlisidir" (Saussure 1985:18-19).

Benveniste ise gösterge kavramını ve göstergenin değerini incelemeye dil dışı dizgelerden başlanması gerektiğini savunur: "Özellikle birçok gösterge türünü ayırt edecek daha kesin bir tanım, bir göstergeler bilimi, bir göstergebilim ilkesi üstüne düşünmeyi ve bu bilimi oluşturmaya için bir çaba gerektirir" (Benveniste 1995:115). Ünlü dilbilimciye göre dil göstergelerinin yanı sıra yazılı göstergeler, insan ilişkilerinde ortaya çıkan incelik, bağlılık belirten göstergeler, din ve inanç düzenine bağlanan göstergeler, sanat göstergeleri, parasal göstergeler geniş bir gösterge ağı öreerek yaşamımızı oluştururlar.

Benveniste ayrıca, bugün görsel göstergebilimin konusunu oluşturan resim, çizim, yontu gibi betileyim sanatlarına ilişkin birimleri ele alır. Örneğin renklerin "temel dereceleri adlarıyla belirlenmiş bir dizi" oluşturduklarını, adları olmakla birlikte, kendi başlarına hiçbir şey belirtmediğini, hiçbir şeye gönderme yapmadığını, hiçbir şeyi çağrıştırmadığını söyler: "Sanatçı bunları seçer, kaynaştırır, istediği gibi tuvali üstünde düzenler; sonuç olarak yalnızca sanatçının oluşturduğu yapı içinde düzenlenirler ve ancak sanatçının yaptığı seçimler ve düzenlemeler aracılığıyla bir 'anlam' kazanırlar" (1995:121) derken, sanatçının kendi göstergebilimini oluşturduğunu belirtir. Sanat dizgelerinin kendine özgü ve karmaşık niteliğine dikkat çeken Benveniste, tıpkı dil dizgesinde olduğu gibi, anlamlamanın belli bir yapı içindeki bağıntılardan (karşıtlık ve değerlerden) oluştuğunu belirtir (1995:121).

Dili göstergeler dizgesi olarak tanımlayan Saussure'un izinden giden Benveniste de yapı, bağıntı, değer gibi temel kavramlarla estetik amaçlı nesnelerin anlamlama sorunlarına değinmiştir. O dönemde, ünlü dilbilimcinin "daha kesinlik taşımayan bir göstergebilim" olarak gördüğü betileyim sanatlarının incelenmesi, bugün yetkin çalışmalarla geniş bir göstergebilim kuramının içinde kesin bir yer edinmiştir.

2. A.-J. Greimas ve Görsel Göstergibilim

şimdi çok genel bir gözleme değinelim: Göstergibilimin inceleme nesnesi açısından "doğal" diller ve "doğal" dünyaya ilişkin nesnelere çözümlemesinden farklı bir yaklaşım gerektirdiği, çünkü inceleme nesnesinin "kurulmuş, oluşturulmuş" bir dil ve dünya olduğu görüşü sıklıkla dile getirilmiştir. Oysa, Greimas'ın dikkat çektiği gibi bu yaklaşımda sözlü olarak gerçekleştirdiğimiz söylemlere eşlik eden el, kol ya da yüz devinimlerini sağır-dilsizlerin dilinden ayırmamızı sağlayan nokta bulanıktır. Söylemlerimizde hem "doğal" hem de "düzgülenmiş" görselliği birbirinden kesin çizgilerle ayırmak güçtür (Greimas 1984).

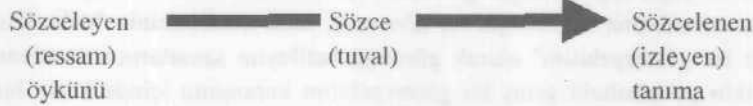
Bu gibi yaklaşım belirsizliklerine karşı, Greimas bize görsel göstergibilim için temel bir ölçüt önerir ve düzlemsel bir anlatım gereci kullanan nesnelere inceleme konusu olarak belirler. Böylece resim, grafik, fotoğraf özgül görsel alanlar olarak tanımlanabilir.

Bu alanları birer dil olarak ele aldığımızda, görsellikle ilgili olarak karşımıza çıkan temel kavram kuşkusuz "betileyim"dir (temsil; "représentation"). Greimas'a göre betileyim olgusu birçok dizgeyi kapsar. Bu dizgeler bilgilendirme işlevi (örn: yol belirtkeleri), yazılım işlevi (örn: şemalar) üstlenebileceği gibi "oluşturum" işlevi de (mimarlık planları) jütlenebilir. Biçimsel diller ise, mantıksal betileyim örneğidir, yazısal birimleri kullanır, ancak simge olarak. Bu betileyimlerde betileyen ile betilenen arasında nedensiz bir bağıntı söz konusuysen, görsel nitelikli betileyimlerde bu bağıntı nedenlidir, sözbilimsel bir kavram olan "doğaya öykünü" yle açıklanır.

Öykünü işleme dünyanın niteliklerinin belli bir biçimde indirgenmesine dayanır, çünkü doğal dünyanın ancak görsellik içeren nitelikleri öykünülebilir ve belli düzlemlere (örneğin tuvale) yansıtılabilir. Seçilmiş ve yansıtılmış bu özelliklerse artık dünyaya ilişkin nesnelere olmaktan çıkan birer betidirler.

İletişim yapısı açısından bakıldığında "doğa"yı betileyen, yeniden oluşturan ressam, sözceleyen özne, onu algılayan, bir başka deyişle yapıtta "doğal dünya"nın özelliklerini gören, tanyan ise sözcelenen özne olur. O zaman da üretilmiş nesne sözcedir.

Görsel ürün olarak resmi ele aldığımızda řu iletişim örnekeçesi karşımıza çıkar:

Bu noktada Greimas algılayım sürecinde betilerin bir özelliğine dikkat çeker. Betiler artık dış dünyanın bir nesnesi değildir. Bunları algılayan, örneğin tualde bir

bitkiyi ya da bir hayvanı tanıyan özne, dış dünyaya ilişkin insan ölçekli bir okuma gerçekleştirir. Betileri birer nesneye indirgememizi, onları sınıflandırmamızı, kendi aralarında ilişkilendirmemizi, yorumlamamızı sağlayan, dünyaya bir anlam veren işte bu insan ölçekli okumadır. O zaman tuvale yansıtılan, dünyaya ilişkin bir "gösterilen" olur.

Ancak Greimas böyle bir okumada, görüntüsel bir ilişkiden çok kavramsal bir ilişkinin söz konusu olduğuna dikkat çeker. Oysa resim gibi düzlemi kullanan nesnelere betiselliğin ayırıcına varılması için görselleştirici bir okuma gereklidir. Yalnızca bu türden bir okuma yönteminde **semiosis**'ten söz edilebilir (semiosis **gösteren** ile **gösterilenin** bir **gösterge** oluşturacak biçimde bir araya gelmesi işlemidir). Greimas'ın belirttiği gibi **semiosis** oluşturabilecek bir okuma betisel göstergebilimin alanına girer. Bu yaklaşıma göre, düzlemsel **gösteren** değişik yoğunluklardaki görsel niteliklerden oluşur ve bu görsel betileri gösterge-nesnelere dönüştürerek birer **gösterilen** haline getirir. Böylece semiosis'in temel özelliği belli sayıda görsel niteliğin seçilerek, bütüne uygulanması ve karışık nitelikli görsel nitelik öbeklerinin bir bileşen oluşturacak biçimde dönüştürülmesine dayanan bir algılama işlemi olmasıdır. Bileşenlerin oluşmasındaki ayrı birimler ise Hjelmslev'in terimcesinde karşımıza çıkan "anlatım düzleminin betileri" dir.

Resmi plastik bir metin olarak ele alan Greimas ve onu izleyenlere göre, plastik nitelikli beti ve ulamlar resmin plastik açıdan **biçimini** bize bildirir. Burada **plastik ulamlar** (renk, biçim) ve **plastik karşıtlıklar** (aynı yüzeyde, tek bir plastik ulama bağlanan karşıt ya da çelişkin birimlerin yan yana varolması) önemli birer kavram olarak belirir. Benzerlik ya da karşıtlıkların yinelemeli kullanımı yüzey yapısının temelini oluşturur, görsel metindeki gerilim ve bekleyiş yerdeşlikleri biçiminde derin yapıyı yönlendirirler.

3. Groupe μ ve Görsel Gösterge

Görsel nitelikli nesnelere genel bir sözbilim kuramı çerçevesinde inceleyen Groupe μ dil göstergebilimiyle görüntü göstergebilimini kesin sınırlarla birbirinden ayırırken, dil araştırmalarının egemenliği altında kalmış görsel çözümlmelerini eleştirirler (Groupe μ , 1992). Geleneksel göstergebilim incelemelerinde iletişim dizgeleriyle ve anlamlama dizgelerinden, kullandıkları oluk (canal) ve insansal algılama aygıtı açısından ayrılır. Groupe μ 'ye göre, görsel göstergeleri kavrayacak genel bir göstergebilim kuramı bizim renkleri ve biçimleri algılamamızda önemli etkileri olabilecek özelliklerin, bir başka deyişle, görsel oluğa ilişkin kimi özelliklerin göz önüne alınmasını gerekli kılar.

Söze dayalı dilsel oluk **çizgisel** oluşuyla belirgindir ve dilsel bir iletinin yazılı ya da sözlü yoldan iletilmesi anlambilimsel açıdan önemli bir ayrım yaratmaz. Bu türden iletilerin **tözün**ün büyük önem taşıması kuşkusuz oluğa ilişkin nedensizlik özelliğinden kaynaklanır. Oysa görsel oluğu kullanan gösterge dizgeleri için böyle

bir Şey söz konusu değildir. Çünkü bu tür dizgelerde nedensiz bağıntılar sayıca azdır ve kullanılan oluğun (rneğin görsel oluk) dizgeye dayattığı kimi özellikler (algılamayla ilintili fizyolojik özellikler) vardır. Görsel algılamının temel yapısını inceleyen araştırmacılar görsel dizgenin algılanışında temel ğeleri Őöyle saptarlar: sınır ya da çizgi ve evre çizgisi, düzlem, beti, biçim, dokusallık, renk.

Görsel nesneye gelince, Groupe μ göstergeyle aralarında önemli bir ayrım bulunmadığını belirtir. Nesnelere belli sayıda özelliğin bir araya gelmesi ve bir edimi yönlendirmesiyle göstergeye yaklaşır. Tanımı gereği gösterge, bir Şeyi nceleme, anımsama gibi işlemleri olanaklı kılan edimbilimsel bir işlevi ve belli bir dizge içinde gerçekleşebilecek bir gönderi işlevi taşıyan değişmez (stable) nitelikli bir beti öbeği olarak kabul edilir. Böylece nesne olsun, gösterge olsun, algılayıcı bir öznenin giriştiği işlemler tze dayatılmış bir biçimde yoğunlaşacaktır. Biçim ise toplumsal ve ekinsel niteliklidir.

Groupe μ 'nn yelerinden Klinkenberg ise yalnızca oluğun niteliğinin bir dzgy tanımlamakta yeterli olmayacağına başka bir yapıtta dikkat çeker (Klinkenberg, 1996). Yazı biçimlerinden beyaz bastona, değneğe, giysiden denizcilik belirtkelerine kadar birçok düzgünün görsel oluğu kullandığı bilinir. Görsel göstergeler de dört ana ulama ayrılabilir: belirtkeler (ateşi belirten dumana görmek), simgeler (renkler), görüntüler (benzerlik ve nedenlilik ilkesine göre üretilmiş göstergeler) ve dar anlamıyla göstergeler.

Görsel gösterge ikiye ayrılır: görüntüsel gösterge (dış gerçekliğe ilişkin bir nesneye mimesis ya da örnekseme (analogie) yoluyla göndermede bulunur) ve plastik gösterge (mimesis düzleminde herhangi bir göndermeden bağımsız, çizgi, renk ve dokusallık dzglerini kullanır). Her iki gösterge türü tek bir bütünde karşımıza çıkabilirler (tablo, yontu, film, grafiti, posta pulu, elektrik tablosu, karikatür, halı, kilim...) ancak örnek düzleminde iki ayrı düzgü söz konusudur, bir tablo, bir fotoğraf ya da en yalınından bir resim okdzgl bir söylem rneği olarak betimlenebilir. Oysa gösterenlerinin yapılanışıyla birbirinden ayrılırlar: "Görüntüsel gösterilenler ayrık birimlerden oluşmuştur, çünkü bir görüntü dizgesine bağlıdırlar. Plastik gösterilenler için böyle bir Őeyden söz edilemez, tözü farklıdır. Klinkenberg plastik göstergelerin simge ya da belirtke sınıflarına yakın durduğunu belirtir. Çoğu renkte önemli bir simge yükü vardır. Kuşkusuz bu göstergelerin simgesel ve belirtkesel nitelikleri belli bir ekinsel bakışa bağlıdır.

4. A. Zemzs ve Resimsel Uzam

Ekinsel bakış denildiğinde, görsel göstergebilime önemli katkıları olan Zemzs'in görüşlerini anmamız gerekir (Zemzs, 1985). Paris göstergebiliminin resim alanında önemli çalışmaların başlatıcısı olan Zemzs resmin bir dil olup olmadığını tartışmaya açarken, çıkış noktasını resim konulu yazı ya da araştırmaların farklılığına dayandırır. Dilbilim ve yapısalcılığa özgü ulamların plastik sanatlara,

özellikle de resim alanına uygunluğunu tartışmak isteyen Zemzs ilk ağızda görüntüyle gerçeklik arasındaki uzaklığa dikkat çeker. Gerçek anlamda görünenle resmin bize gösterdiği arasındaki ayrım deneyimsel ile simgesel arasındaki ayrımla açıklanabilir. Çizgilerin ve renklerin kullanılmasıyla gerçekte görünen nesne resme dönüştürülür.

Zemzs özellikle renk öğesinin önemli işlevlerini irdeler: fizyolojik, ruhsal, duygusal (bireylere özgü), betimleyici, anlatsal, simgesel, bezeyici işlevleri olan renk, toplumsal ve ekinel uzlaşımın etkisi altındadır.

Işığı da renk ulamı içinde ele alan Zemzs, geniş uyuşum (combinaison) olasılıkları taşıyan bir gösterge olarak görür ve resimsel uzamın simgesel boyutunu oluşturduğuna dikkat çeker.

Bireylerin uzama bakışını gözün ve beynin optik yasalarıyla (algılama ve anlamlandırma) ekinel ortamın kavramsal ulamları yönlendirir. Deneyimsel görünebilirlik alanı büyük ölçüde ekinle belirlenmiştir. Ressam ise görünebilir olanı yine görünebilir olandan yola çıkarak bir düzgü biçiminde yaratır. Bunun için görünen dünyanın belli niteliklerini seçerek, düzgülenmiş bir optik aracılığıyla simgesel bir uzam oluşturur. Böylece resimsel uzam gerçek uzamın simgesel bir betileyimi olur. Önemli olan üç boyutlu bir uzamı bir düzlemde yansıtmak değil, gerçek uzamı, gerçek derinliği anlamlandırım düzeyine çıkarmaktır. Böylece resimsel uzam gerçek uzamın yeniden düzenlenişi olarak karşımıza çıkar. Ancak basit bir betileyimden resimsel bir biçime geçiş sırasında, tasarlanan uzamla yaşanan uzam arasındaki tutarlılığa dayalı optik, anlamsal bir derinlik kazanır ve böylece bireysel ya da ekinel varlığın değişik düzeyleri anlamlandırılmış olur.

Zemzs mutlak bir algılamanın olamayacağını vurgular, düzgülenmiş, tutarlı bir optiğin işlenmesiyle kurulan resim uzamı yine ortak, topluma ve tarihe ilişkin bir optiğin devreye girmesiyle algılanabilir.

Resim ancak bir uzam biçiminde belirir, kendine özgü seçimler yaparak karşıtlıklar içerir ve doğal algılama yasalarının dışında kalan yasaların belirlediği nesnelere arasındaki ilişkileri gösteren simgesel bir alan oluşturur.

5. Resimlerdeki Anlatsal Boyut

Çağımızda metinlerin iletilerini aktarmada imgenin de söz denli önem kazanması gerçeği çoğu araştırmacıyı görsel metnin içerik çözümlemesine yöneltmiş, söz ve imge arasındaki ilişkiler yeniden gözden geçirilmiştir. Örneğin tıpkı dil gibi, görüntüsel örnekler de, salt görüntü ya da izleksel düzeylerde belli bir ekine bağlanan dünya ve evren görüşünü, kavramlar bütününe yansıtmaktadır. İmgenin sözle birlikte bir ileti oluşturması (örn: tabloların adları, çizgi film yazıları) ya da imgenin bir söylemi görselleştirmesi araştırmacıların dikkatinden kaçmamıştır.

Yazılı ve görsel metnin bir arada kullanıldığı iletilerde, sözün imgenin gösterilenlerini tanımlamada önemli bir işlev üstlendiği bilinir (Magritte'in ünlü tablosu "Bu bir pipo değildir" bu açıdan bakıldığında gösteren/gösterilen ilişkisinin sorgulanışıdır). Özellikle betisel sanatta tablo adları iletilinin izleksel boyutuna ilişkin kesinleyici bir işlev üstlenir.

Öte yandan imge anlatsal boyutta metnin yerini tutabilir. Özellikle Batı sanatında kutsal kişilerin, kralların yaşamlarından, edimlerinden birer kesit sunan tablo ya da halılar ile Doğu sanatında hemen hemen benzer anlatsal işlevler yüklenen minyatür resimsel anlatılar olarak belirir.

Bu tür metinlerde kişiler, anlatılan olayla ilişkileri açısından betimlenebilir, anlatı izlenceleri saptanabilir, bu anlatı izlencesinde yer alan eyleyenler, değer nesnelere belirlenebilir. Quattrocento (1406-1481) sanatçılarından Sano di Pietro'nun Sienna'da bulunan ve ermiş Blaise'in yaşamından bir kesiti anlatan resmini ("Ermiş Blaise kurdun çaldığı domuz etini dul kadına vermesini emreder") anlatı düzleminde inceleyen M. Rio da Greimas'çı yöntemden yararlanarak bir metin çözümlemesi gerçekleştirmiştir (Rio, 1978). Okuma eksenlerini saptayan Rio, türdeş bir uzam kullanarak tüm olayı bir kerede aktaran tablonun anlamlandırımında tarihsel kaynağın (yazılı metin) önemini vurgular.

Kilise süslemelerinden halıya, Gozzoli'den Sassetta'ya Poussin'den Balthus'a kadar resim sanatının okullaşmış ressamlarının yapıtlarını inceleyen A. Kibédi Varga ise göstergebilimle sözbilimi kaynaştıran görsel anlatılamadan söz eder (Varga, 1989). Batı sanatı bu konuda tek bir tabloyu kullanabildiği gibi, birçok tabloyla da bir olayı aktarmıştır (özellikle fresk ve vitraylarda). Saray ya da kiliselerin önemli estetik nesnelere olan ve çoğunlukla ya bir ermişi bir tansık gerçekleştirirken ya da bir devlet büyüğünü tarihsel bir olay sırasında gösteren bu tür resimlerde izleyende hayranlık, coşku, saygı gibi yüce duyguların uyanması amacı önemli bir özellik olarak belirir. O zaman, tıpkı yazınsal metinlerde olduğu gibi görsel metnin de şaşırtıcı etki uyandırmaya yönelik biçimde tasarlanmış olduğu dikkat çeker.

Anlatsal boyuta öncelik veren bu görsel nesnelere değişik teknikler aracılığıyla uzamı kullanır. Kibédi Varga uzam kullanımının biçimlerini saptarken resimsel dizgenin dilsel dizgeden ayrıldığı temel bir konuyu ele alır: Dil olumsuzluğu anlatabilirken (örneğin, "A B'yi öldürmedi") resim bu türden bir önermede bulunamaz. Kibédi Varga'ya göre Magritte'in yapıtı, yalnızca dile getirilebilmiş şeylerin dışında kalanları anlatabilecek görsel teknikler yaratma çabasına dayanıyordu.

6. Sonuç: Bir Okuma Yöntemi Olarak Göstergebilim

Göstergebilim dünyanın anlamlı bir bütün olması görüşünden yola çıkarken, görşelliği kullanan nesnelere sanatsal açıdan değerlendirmek gibi bir görev

üstlenmekten özenle kaçınmış, söz konusu nesnelerin bu anlamlı bütün içinde nasıl "anlama geldiğini" araştırmış, bir okuma olanağı, metnin anlam katmanlarını kavrayacak tutarlı bir yöntemsel yöneliş olarak insan bilimlerinde kendine özgü, sağlam bir yer edinmiştir. Bir tanıtım panosunu, bir fotoğrafı, bir tabloyu, bir yontuyu incelerken göstergebilimci bu nesnelerin gerçeğin kaydı ya da yeniden biçimlendirilmesi olabilesinden çok, nesnenin anlamlama yeteneğini göstermeyi amaçlar. Göstergebilimsel yöntem bir söylemi (görsel, anlatsal...) konu alan bir üst-söylemdir. Görsel nesnelerin incelenmesi göstergebilimin temel yönelimlerinden birinin, söylemin ve anlamın belirim biçimlerinin saptanmasının gerçekleştirilmesi olarak görülebilir.

Kaynakça

- Benveniste, E. (1995). *Genel Dilbilim Sorunları*. (Çev: Erdim Öztokat). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Greimas, A.-J. (1984). "Sémiotique figurative et sémiotique plastique", *Actes sémiotiques-Documents*. VI, 60., Paris: CNRS.
- Groupe μ . (1992). *Traité du signe visuel*. Paris: Seuil.
- Kibédi Varga, A. (1989). *Discours, récit, image*. Liège-Bruxelles: Pierre Mardaga.
- Klinkenberg, J.-M. (1996). *Précis de sémiotique générale*. Bruxelles: De Boeck-Université.
- Rio, M. (1978). "Le dit et le vu", *Communications*. 29, Paris: Seuil.
- Saussure, F. de. (1985). *Genel Dilbilim Dersleri*. (Çev: Prof. Dr. Berke Vardar), Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Zemzs, A. (1985). "Les Optiques cohérentes", *Actes sémiotiques-Documents*. VII, 68., Paris: CNRS.